

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

Engelli Hakları Komitesi

Committee on the Rights of Persons with Disabilities

10 = GENEL YORUM

Risk durumlarının etkilerine ilişkin 10 No.lu Genel Yorum (2026)

MADDE 11

Risk durumları ve insani acil durumlar

BELGE SİMGESİ
CRPD/C/GC/10

ÖZGÜN METİN TARİHİ
27 Ağustos 2026

ÖZGÜN METNİN SÜRÜMÜ
Düzenlenmiş sürüm
Edited version

Gayriresmî Türkçe çeviri

Bu belge, BM Engelli Hakları Komitesi'nin CRPD/C/GC/10 sayılı genel yorumunun Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (ESHİD) tarafından hazırlanmış gayriresmî Türkçe çevirisidir. Birleşmiş Milletlerin resmî çevirisi değildir. Çeviri ile özgün metin arasında farklılık bulunması hâlinde İngilizce özgün metin esas alınır.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Dağıtım: Genel
27 Ağustos 2026

Asıl dil: İngilizce

Engelli Hakları Komitesi

Risk durumlarının etkilerine ilişkin 10 No.lu Genel Yorum (2026)*

I. Giriş

1. Komite, Sözleşme'nin 11. maddesinin uygulanmasını ayrıntılı olarak açıklamak amacıyla iki genel yorum hazırlamıştır. 9 No.lu Genel Yorum, Taraf Devletlerin 11. madde kapsamındaki standartlarını ve yükümlülüklerini ve bu maddenin risk durumlarında engelli kişilerin korunmasına ilişkin uluslararası hukuktaki uygulamasını açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. 10 No.lu Genel Yorum ise 11. madde kapsamındaki standartların ve yükümlülüklerin uygulanması için gerekli tedbirleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu iki genel yorumun her biri kendi başına bağımsız bir belgedir; bununla birlikte birbirleriyle ilişkilidir ve her biri diğerine ışık tuttuğundan birlikte okunmalıdır. Sözleşme'ye Taraf Devletler, risk durumları da dâhil olmak üzere her zaman engelli kişilerin haklarına saygı gösterme, bunları koruma ve yerine getirme yükümlülüğü altındadır. Bu durumlar silahlı çatışma, insani acil durumlar ve afetlerin meydana gelmesini kapsar, ancak bunlarla sınırlı değildir. Komite, 9 No.lu ve 10 No.lu Genel Yorumları hazırlarken kendi içtihadından, diğer insan hakları antlaşma organlarının içtihadından, özel usullerin çalışmalarından ve genel uluslararası hukuktan yararlanmıştır.

2. 9 No.lu Genel Yorum'da vurgulandığı üzere, 11. madde Sözleşme'nin normatif çerçevesinin bütününe hayat verir. 11. madde, Taraf Devletleri, risk durumlarında uluslararası yükümlülüklerini yerine getirirken, diğerlerinin yanı sıra önleme, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafi bakımından da olmak üzere, olumlu eylem yoluyla da dâhil, engelli kişilerin haklarına saygı göstermek, bunları korumak ve yerine getirmekle yükümlü kılar. 11. madde aracılığıyla Sözleşme'nin ilke ve standartları, uluslararası hukukun engelli kişileri koruma bakımından uygulanmasına yön verecek şekilde uygulanmalıdır. 11. maddenin erişim alanı geniştir ve uluslararası insancıl hukuk (UİH), uluslararası ceza hukuku, uluslararası afet hukuku, uluslararası sağlık hukuku, uluslararası mülteci hukuku ve uluslararası çevre ve iklim değişikliği hukuku başta olmak üzere, insan hayatını ve onurunu korumaya yönelik uluslararası hukuk alanlarını kapsar. Sözleşme'nin ilke ve standartları; Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi 2015-2030, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, Mülteciler Küresel Mutabakatı, Güvenli, Düzenli ve Kurallı Göç için Küresel Mutabakat, BM Ülke İçinde Yerinden Edilmeye İlişkin Yol Gösterici İlkeler, DSÖ Pandemi Anlaşması ve Kurumlar Arası Daimî Komite'nin (IASC) Engelli Kişilerin İnsani Eyleme Dâhil Edilmesine İlişkin Kılavuz İlkeleri gibi bağlayıcı olmayan belgelerin uygulanmasına da yön vermelidir.

3. Komite, diğerlerinin yanı sıra güvensizlik, şiddet, iklim değişikliği, silahlı çatışma, ani başlangıçlı veya yavaş gelişen afetler dâhil yeni ve süregelen risklerin engelli kişiler için ciddi koruma sorunları doğurduğunu vurgular. Engelli kişilerin maruz kaldığı yüksek riskler ve insani yardıma erişimin önündeki engeller; tıbbi, rehabilitasyon, engellilik, ruh sağlığı ve

* Komite tarafından otuz beşinci oturumunda (12–27 Ağustos 2026) kabul edilmiştir. [Gayriresmî Türkçe çeviri.]

psikososyal destek hizmetleri, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve hayatta kalan odaklı müdahale hizmetleri ile gıdaya, barınağa, suya, sanitasyona ve hijyene diğerleriyle eşit koşullarda erişim bakımından da olmak üzere engelli kapsayıcı korumanın sağlanmasının aciliyetini ortaya koymaktadır. Komite, tüm Taraf Devletlerin iklimle ilgili tehlikelerin engelli kişileri orantısız biçimde etkileyen sürekli risk durumları yarattığını kabul etmeleri ve bu nedenle engelli kapsayıcı afet risk azaltma ve iklim değişikliğiyle mücadelenin ulusal kalkınma planlamasının ayrılmaz bir bileşeni hâline getirilmesi gerektiğinin altını çizerek.

4. Komite, en etkili korumanın riskin önlenmesi ve azaltılmasına yönelik engelli kapsayıcı ve kesişimsel tedbirleri gerektirdiğini vurgular. Bu tedbirler, 11. madde aracılığıyla Sözleşme'de öngörülen ve 9 No.lu Genel Yorum'da ayrıntılı olarak açıklanan yükümlülüklerle tutarlı olmalıdır. Engelli kapsayıcı ve kesişimsel tedbirler risk yönetimine entegre edilmeli, hedefli ve engelliliğe özgü eylemleri içermeli ve müdahale ve iyileşmeye yönelik kapsayıcı hazırlığı artırırken hayatları korumaya ve risk ile kırılganlığı önlemeye ve azaltmaya yönelmelidir.¹

5. 10 No.lu Genel Yorum, Taraf Devletlere yol göstermenin yanı sıra devlet dışı aktörlerin ve diğer paydaşların çalışmalarına da ışık tutabilir. Bunlar arasında engelli kişilerin örgütleri, diğer sivil toplum kuruluşları, acil durum yönetimi ve sivil savunma kurumları, paramiliter yapılar, BM ajansları, ulusal ve uluslararası insani yardım kuruluşları, ulusal ve uluslararası mülteci ve göçmen kuruluşları, özel şirketler, ulusal insan hakları kurumları, uluslararası ve bölgesel hükümetlerarası kuruluşlar, eğitimciler, bilim camiası, sağlık personeli, işverenler ve risk durumlarında önleme, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafiyle bağlantılı tedbir ve faaliyetleri benimseyen diğer tüm paydaşlar yer alır.

II. Sözleşme'nin temel ilkeleri

6. Sözleşme'nin 3. maddesiyle birlikte okunan 11. maddesine işlerlik kazandırırken Taraf Devletler, risk durumlarında engelli kişilerin eşit korunmasını sağlamaya yönelik tedbirleri Sözleşme'nin ilkeleriyle uyumlu hâle getirmelidir.

A. Doğuştan gelen onur ve değer

7. Onur, tüm insan haklarının dayanak normu ve insan haklarını hayata geçirmeye yönelik uygulama tedbirlerinin amacıdır. Sözleşme, engelli kişilerin doğuştan gelen onurunu ve değerini vurgular.² Bu husus, engellilik temelli ayrımcılığın önceden var olan eşitsizlikler nedeniyle ağırlaşma ihtimalinin yüksek olduğu risk durumları bakımından önem taşır. 9 No.lu Genel Yorum'da ortaya konan 11. maddenin normatif içeriğinden hareketle koruma tedbirleri; eylemlilik ve hukuki ehliyetin tanınması, engelli kişileri edilgen ve çaresiz olarak damgalayan ableizmin reddedilmesi ve engelli kişilerin uzmanlığının riskin önlenmesi, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafi süreçlerine dâhil edilmesi yoluyla da olmak üzere, engelli kişilerin doğuştan gelen onurunu ve değerini güvence altına almalıdır.

B. Özerklik

8. Özerklik, risk durumlarında engelli kişilerin korunmasının özünü oluşturur. Sözleşme kapsamında özerklik, yasa önünde eşit tanınma ve tüm engelli kişilerin hukuki ehliyetlerini kullanma hakkına sahip olması gerekliliğiyle ayrılmaz biçimde bağlantılıdır.³ Komite, "kriz durumları da dâhil olmak üzere her zaman, engelli kişilerin bireysel özerkliğine ve karar verme kapasitesine saygı gösterilmesi gerektiğini" vurgular.⁴ Bu, risk durumlarında engelli

¹ BM Afet Risk Azaltma Ofisi (UNDRR), Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi 2015-2030, par. 15 ve 17.

² CRPD/C/GC/6, par. 6.

³ CRPD/C/GC/1.

⁴ CRPD/C/GC/1, par. 18.

kişilerin kendi kararlarını verme, kendi yaşamları üzerinde seçim ve kontrol hakkını kullanma ve irade ve tercihlerine uygun destek alma bakımından eşit hakka sahip oldukları anlamına gelir.

C. Eşitlik ve ayrımcılık yasağı

9. 9 No.lu Genel Yorum'da vurgulandığı üzere, 11. madde risk durumlarında tüm engelli kişilerin engellilik temelinde ayrımcılık olmaksızın tam ve eşit korunmasını amaçlar. Komite'nin 6 No.lu Genel Yorumu, Sözleşme boyunca geliştirilen kapsayıcı eşitlik modelini ortaya koymaktadır. Kapsayıcı eşitlik, risk durumlarında engelli kişileri korumaya yönelik tedbirlerin temelini oluşturmali ve bu tedbirler şunları ele almalıdır: (a) engelli kişiler için riski artıran yoksulluk ve sosyoekonomik dezavantajlar; (b) risk durumlarında damgalama, kalıp yargılar, önyargı ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet dâhil şiddet ile kesişimsel ayrımcılık; (c) engelli kişilerin katılımı ve dâhil edilmesi ve (d) önleme, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafi süreçlerinde özel gereksinimlere yönelik uyumlaştırma.

10. Komite, Taraf Devletlerin risk durumlarında engelli kişileri ayrımcılığa karşı korumaya yönelik pozitif yükümlülükleri bulunduğunu kabul eder. Bu, Taraf Devletlerin, makul düzenlemenin reddi de dâhil olmak üzere engellilik temelli ayrımcılığın yasayla yasaklanması gibi özel koruma tedbirlerini uygulamasını gerektirir.⁵ Makul düzenleme, risk durumlarında bireyselleştirilmiş desteği güvence altına alır ve engelli kişilerin irade ve tercihlerini yansıttığı durumlarda kişisel asistanlara, aile üyelerine ve diğer destek kişilerine erişimin sürdürülmesini kapsar.

D. Katılım

11. Komite, önleme, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafi dâhil karar alma süreçlerinde engelli kişilerin tarihsel ve süregelen yetersiz temsiliyi vurgular.⁶ Sözleşme'nin 3. maddesindeki katılım ilkesi, 11. maddeyle bağlantılı olarak, engelli kişilerin korumanın edilgen alıcıları olarak değil, tüm risk durumlarında korumaya katkıda bulunacak kendine özgü kapasitelere sahip, kesişimsel ve engelli kapsayıcı müdahalelerin aktif katılımcıları ve kilit katkı sunucuları olarak görülmesi gerektiği yaklaşımını yansıtır.

12. Sözleşme'nin 4 (3) ve 33 (3) maddeleri, engelli kişilerin temsilci örgütleri aracılığıyla Sözleşme'nin uygulanması ve izlenmesindeki vazgeçilmez rolünü teyit eder.⁷ Risk durumlarında engelli kişileri korumaya yönelik tedbirlerin alınması da dâhil olmak üzere 11. maddeye tam etkinlik kazandırırken Taraf Devletler, engelli kişilerle temsilci örgütleri aracılığıyla yakın iştişareyi ve onların aktif katılımını sağlamalıdır. Bu, engelli kadınlar, engelli çocuklar ve gençler, engelli yaşlılar, engelli mülteciler, yerli engelli kişiler, LGBTİQ+ engelli kişiler gibi kesişimsel grupları temsil eden örgütlerin yanı sıra Sağır kişiler, zihinsel engelli kişiler, psikososyal engelli kişiler ve yeterince temsil edilmeyen engelli grupları gibi engelli kişilerin çeşitliliğini temsil eden örgütleri de kapsamalıdır. Taraf Devletler, engelli kişilerin temsilci örgütleri aracılığıyla etkin katılımını yerleşik hâle getirecek mekanizmaların ve yeterli kaynakların mevcut olmasını sağlamalıdır.

E. Erişilebilirlik

13. Risk durumlarında korumanın ön koşulu, erişilebilir çevreler, ulaşım, bilgi ve iletişim ve hizmetler bakımından da olmak üzere erişilebilirliktir. Engelli kişiler, haklarının, hayatta kalmalarının ve esenliklerinin güvence altına alınması için acil durum hizmetlerinin ve sivil savunma makamlarının erişilebilir olmasına ihtiyaç duyar. Her tür risk durumuna yönelik

⁵ CRPD/C/GC/6.

⁶ CRPD/C/GC/7.

⁷ CRPD/C/GC/7.

risk azaltma erişilebilir ve engelli kapsayıcı olmalıdır.⁸ Sözleşme'nin 9. maddesiyle birlikte 11. madde, Taraf Devletlerin erken uyarı sistemleri, tahliye usulleri, acil durum barınakları, kayıt sistemleri, göç işlemleri, insani bilgilendirme, nakdî yardım, gıda dağıtımı, su ve sanitasyon, şikâyet mekanizmaları ve iyileşme dâhil tüm insani operasyonlarda erişilebilirliği sağlayan tedbirler almasını gerektirir.

F. Kesişimsellik

14. Komite, 9 No.lu Genel Yorumu'nda engelli kişilerin kesişimsel kimliklerinin koruma çerçeveleri içinde tanınması ve ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Kesişimsel kimliklerin tanınmaması riski artırır ve ağırlaştırır ve zararın birikimli sonuçlarına yol açar. Kesişimsel ayrımcılık, koruma bağlamlarında engelliliğin, diğerlerinin yanı sıra yaş, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, cinsiyet ifadesi ve kimliği, cinsiyet özellikleri, din, kast, etnik köken, mülteci veya göçmen statüsü, yerli statüsü, uyruk, ırk, renk, soy, ikamet yeri veya ekonomik durumla kesiştiği durumlarda ortaya çıkar.⁹ Kesişimsel ayrımcılık, her bir temelin ayrı ayrı incelenmesiyle anlaşılamayacak, kendine özgü ve ağırlaşmış dezavantaj örüntüleri üretir. Komite ayrıca kırsal ve uzak bölgelerde, küçük ada devletlerinde, dağlık, kıyı ve coğrafi olarak yalıtılmış topluluklarda yaşayan engelli kişilerin, risk durumlarında tahliye, acil durum iletişimi ve yardıma erişim önündeki engeller dâhil olmak üzere korumaya erişimde çoğu zaman çoklu engellerle karşılaştığını vurgular.

15. Taraf Devletlerin, koruma önündeki engelleri kaldıracak, hakları güvence altına alacak ve acil durumda yüksek risk altında olabilecek grup veya topluluklara mensup engelli bireylerin ihtiyaçlarına yanıt verecek tedbirlere özel önem vermesi gerekir. Farklı engel türlerine ve kesişimsel kimliklere sahip engelli kişilerin karşılaşılabileceği özgül risklere gereken özen gösterilmelidir.

16. Risk durumlarının olumsuz etkileri pek çok engelli grubunu etkileyebilse de aşağıdaki bölüm, 9 No.lu Genel Yorum'da ele alındığı üzere özel koruma tedbirleri gerektiren grupları öne çıkarmaktadır. Bu gruplar sınırlayıcı değil, kesişimsel ayrımcılığa maruz kalan engelli kişilerin risk durumlarında karşılaştığı artan riski gösteren örneklerdir.

Engelli kadınlar ve kız çocukları

17. Engelli kadınlar ve kız çocukları çoklu ve kesişimsel ayrımcılığa maruz kalmaktadır.¹⁰ 9 No.lu Genel Yorum'da belirtildiği üzere Taraf Devletler, Sözleşme'nin 6. maddesini 11. maddenin uygulanmasında yatay bir yükümlülük olarak uygulamalı ve engelli kadınların ve kız çocuklarının özgül durumunun acil durumların önlenmesi, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafinin her aşamasında ele alınmasını sağlamalıdır.

Engelli çocuklar

18. Sözleşme, Taraf Devletleri engelli çocuklara ilişkin tüm işlemlerde çocuğun yüksek yararı ilkesini uygulamakla yükümlü kılar. Kurumlarda yaşayanlar da dâhil olmak üzere risk durumlarında engelli çocukları korumaya yönelik tedbirler engelli kapsayıcı, yaşa uygun ve çocuğa duyarlı olmalı, Sözleşme'de öngörülenler dâhil uluslararası standartlara dayanmalı ve engelli çocukların yaşam, hayatta kalma ve gelişme, ulaşılabilir en yüksek sağlık standardı ve görüşlerinin dinlenmesi haklarıyla tutarlı olmalıdır. 7. madde, Taraf Devletlerin engelli çocuklara ilişkin sorun ve kaygıların uygulama tedbirlerine dâhil edilmesini sağlamasını gerektiren yatay bir maddedir.

Yerli halklar

19. Komite, yerli halkların bireysel ve kolektif haklarını tanıy ve yerli topluluklara mensup engelli kişilerin, özellikle kendi kaderini tayin, kültürel haklar, geçim kaynakları ve sağlık bakımından, iklim değişikliği, ormansızlaşma, kirlilik ve biyolojik çeşitlilik kaybı

⁸ CRPD/C/GC/2.

⁹ CRPD/C/GC/6; CRPD/C/GC/3.

¹⁰ CRPD/GC/3.

dâhil risk durumlarından en çok etkilenenler arasında olduğunu vurgular. 11. madde ile uyumlu olarak Taraf Devletler, Sözleşme ve Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Haklarına İlişkin Bildirgesi ışığında, yerli halkları risk durumlarının orantısız etkilerinden korumaya yönelik hedefli tedbirler almalıdır.

Engelli yaşlılar

20. Komite, silahlı çatışma, insani acil durumlar ve afet durumlarının engelli yaşlılar için ciddi ve yüksek riskler oluşturduğunu vurgular. Engelli yaşlılar şiddete, sömürüye ve istismara, terk edilmeye ve evlerinin, kişisel eşyalarının ve yaşamları ve esenlikleri için dayandıkları kamu hizmetlerinin tahrip edilmesine ve yağmalanmasına maruz kalabilir. 11. madde, Taraf Devletlerin risk durumlarında engelli yaşlıların korunmasını sağlamak için hedefli tedbirler almasını gerektirir.

Engelli göçmenler, sığınmacılar, mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler

21. Taraf Devletler, göçmen, sığınmacı, mülteci ve mülteci benzeri durumdaki kişiler veya yerinden edilmiş kişiler olarak, her türlü zorla yerinden edilme, yerinden edilmeyle bağlantılı risk veya düzensiz göç güzergâhı durumunda engelli kişilerin korunmasını sağlamakla yükümlüdür. Bu bağlamlar kendine özgü ve belirli koruma kaygıları doğurur. Taraf Devletler bu durumları ele almak ve eşitlik ve ayrımcılık yasağı, dolaşım özgürlüğü ve vatandaşlık, bağımsız yaşama ve topluma dâhil olma, adalete erişim ve gıda, su, sanitasyon, barınma, sağlık hizmetleri, eğitim, geçim kaynakları ve kültürel yaşama diğerleriyle eşit koşullarda erişim dâhil Sözleşme haklarını güvence altına almak için özel tedbirler uygulamalıdır. Bu yükümlülüğe işlerlik kazandırmak için kesişimsel ve engelli kapsayıcı özel tedbirler gereklidir.

III. Uygulama tedbirleri

22. Komite, Taraf Devletlere Sözleşme'nin bir askıya alma (derogasyon) hükmü içermediğini hatırlatır.¹¹ Askıya alma hükmü içeren uluslararası antlaşmalar bile silahlı çatışma ve ulusun varlığını tehdit eden diğer insani acil durumlarda belirli hakların askıya alınmasına izin vermez.¹² Acil durumlarda Taraf Devletler halklarını korumak için hakları kısıtlayabilir, ancak bu kısıtlamalar uluslararası hukukun kanunilik, gereklilik, orantılılık ve ayrımcılık yasağına ilişkin katı askıya alma kurallarını karşılamalıdır.¹³ Örneğin COVID-19 salgınında dolaşım özgürlüğü gibi bazı haklar halk sağlığı gerekçesiyle kısıtlanmıştır.¹⁴ Risk durumlarında engellilik bağlamında, Taraf Devletlerin hakları kısıtlamak için meşru ve orantılı bir dayanağı olsa bile, ayrımcılık yasağı ilkesine sıkı biçimde uymaları gerekir. Başka bir deyişle, kişilere engellilik temelinde ayrımcılık yapan hiçbir hak kısıtlaması olamaz.

23. Komite, uygulama tedbirlerinin Sözleşme'nin ilkeleriyle bağdaşması gerektiğinin altını çizer. Aşağıdaki bölümlerde belirtilen tedbirlerin belirli risk durumlarına ve diğer ilgili koruma rejimleriyle karşılıklı ilişkiye göre uyarlanması gerekecektir. Bu tedbirler sınırlayıcı değildir ve 9 No.lu ve 10 No.lu Genel Yorumların tamamında belirtilen tedbirleri tamamlar niteliktedir.

A. Sözleşme kapsamındaki özel koruma yükümlülükleri

(i) Yaşam hakkı (madde 10)

24. 11. madde, 10. maddenin uygulanmasını kolaylaştıran genel bir yükümlülüktür. Komite, 9 No.lu Genel Yorumu'nda risk durumlarının engelli kişilerin yaşamına yönelik tehditleri önemli ölçüde artırdığını kabul etmiştir. Risk durumlarında engelli kişiler güvenlik ve hayatta kalma bakımından artan risklerle ve yaşam hakkını etkileyen, toplumsal cinsiyete

¹¹ Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, md. 4 (4).

¹² Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, md. 4.

¹³ İnsan Hakları Komitesi, olağanüstü hâllere ilişkin 29 No.lu Genel Yorum (2001) (Madde 4).

¹⁴ BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR), 'Emergency measures and COVID-19: Guidance', 27 Nisan 2020.

dayalı ve cinsel şiddet dâhil şiddete maruz kalma riskiyle karşı karşıya kalır. Yaşam hakkı, tek taraflı zorlayıcı yaptırımların uygulandığı ülke bağlamlarında da tehdit altındadır.

25. 10. maddeyi 11. madde aracılığıyla uygulamak için Taraf Devletler:

(a) Her türlü yaptırım rejiminin tasarımı, yaptırımların yürürlükte olduğu süre boyunca devam eden etkili bir izlemeyi güvence altına almalı ve yaptırımları uygulayan dış aktörün, bireysel olarak ve uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla, hedef ülkedeki engelli kişilerin maruz kaldığı orantısız etkilere yanıt vermek için adımlar atmasını sağlamalı;¹⁵

(b) Engelli kişilerin tüm risk durumlarında yaşam hakkından diğerleriyle eşit koşullarda yararlanmasını sağlamak için şunlar yoluyla da dâhil olmak üzere özel tedbirler uygulamalı: (i) engelli bireyler için makul düzenleme sağlanması; (ii) temel tesislerin ve hizmetlerin ve acil durum hizmetlerinin, süreçlerinin ve usullerinin erişilebilirliği ve (iii) engelli sivilleri zarardan korumaya yönelik hedefli tedbirler;

(c) Sözleşme kapsamındaki yaşamı koruma ödevinin bir parçası olarak, yaşama doğrudan tehdit oluşturan veya engelli kişilerin yaşam hakkından yararlanmasını engelleyen yoksulluk, erişilemez sağlık hizmetleri ve şiddet gibi dezavantajın toplumsal belirleyicilerini, aşağıdakiler yoluyla da dâhil olmak üzere ele almalı:

(i) dezavantajın toplumsal belirleyicileriyle mücadele etmek ve yaşam hakkından yararlanmayı ilerletmek için stratejik planlar geliştirmek ve

(ii) engellilikle ilişkili damgalama, önyargı ve zararlı uygulamalarla mücadeleye yönelik tedbirler uygulamak;

(d) Kasırgalar, siklonlar, tsunamiler, depremler, radyoaktif kazalar ve temel hizmetleri aksatan siber saldırılar dâhil yaşam hakkını olumsuz etkileyen afetlere hazırlığı ve müdahaleyi güçlendirmek için kesişimsel, engelli kapsayıcı olağanüstü durum ve afet yönetim planları geliştirmeli;

(e) Silahlı çatışma sırasında UİH kapsamındaki koruma yükümlülüklerinin ihlalleri, kurumlara yerleştirme sırasında uygulanan engellilik temelli şiddet¹⁶ ve konvansiyonel silahların ve nükleer silah denemelerinin ve kullanımının etkileri dâhil olmak üzere, yaşam hakkı ihlallerine karşı usule ilişkin güvencelerin ve etkili başvuru yollarının, bu ihlallerin soruşturulmasına, kovuşturulmasına, cezalandırılmasına ve giderilmesine yönelik erişilebilir ve etkili tedbirler dâhil, engelli kişiler için erişilebilir olmasını sağlamalı;

(f) Yatılı veya psikiyatrik kurumlarda, yaşlı bakım tesislerinde, savaş esiri kamplarında, mülteci kamplarında, idari gözetim altında, cezaevlerinde veya diğer kurumlarda bulunanlar dâhil olmak üzere Devlet tarafından özgürlüğünden yoksun bırakılan engelli bireylere yönelik artırılmış özen ve koruma yükümlülüğünü tanımak için; tıbbi ve ruh sağlığı bakımını ve düzenli sağlık takibini, yardımcı araç ve teknolojiye erişimi, şiddeti önleme ve şiddete müdahale çerçevelerini, intiharı önleme stratejilerini ve bağımsız bildirim, soruşturma ve denetim mekanizmalarını güvence altına alan politika ve usuller yoluyla da dâhil olmak üzere gerekli tüm tedbirleri almalı;

(g) Engelli kişilerin bir risk durumunda hayatını kaybettiği hâllerde, onurlu defin¹⁷ veya ölümle ilişkili diğer ritüellere ilişkin haklara saygı gösterilmesini sağlamalıdır.

(ii) İşkence ve kötü muameleye maruz kalmama özgürlüğü (madde 15) ile sömürü, şiddet ve istismara maruz kalmama özgürlüğü (madde 16)

26. Engelli kişiler risk durumlarında işkence ve kötü muameleye ve sömürü, şiddet ve istismara maruz kalma bakımından daha yüksek risk altındadır. Yatılı ve psikiyatrik kurumlar, cezaevleri ve mülteci ve göçmen geri gönderme merkezleri dâhil olmak üzere, gönülsüz alıkoyma, fiziksel, kimyasal ve mekanik tespit, izolasyon ve hücre hapsi, onur kırıcı yaşam koşulları ve temel ihtiyaçlardan yoksun bırakma işkence ve kötü muamele niteliği

¹⁵ A/HRC/19/33.

¹⁶ CRPD/C/8, par. 66-79.

¹⁷ I. Cenevre Sözleşmesi, md. 3; II. Cenevre Sözleşmesi, md. 3; III. Cenevre Sözleşmesi, md. 3; IV. Cenevre Sözleşmesi.

taşıyabilir.¹⁸ Engelli kişilerin korunması ve güvenliği zayıfladığında sömürü, şiddet ve istismar yoğunlaşır; buna, diğerlerinin yanı sıra, ağırlıklı olarak engelli kişilerin kullandığı sivil altyapıya yönelik ayırım gözetmeyen saldırılar, acil durum hazırlığı, tahliye ve erken uyarı sistemlerinden dışlanma, erişilemez iletişim ve insani müdahale ve uyum tedbirlerinin önündeki engeller¹⁹ yol açabilir.

27. 15. ve 16. maddeleri 11. madde aracılığıyla uygulamak için Taraf Devletler:

(a) Risk durumlarında engelli kişilerin münhasıran veya orantısız biçimde maruz kaldığı²⁰ şiddet, sömürü ve istismar vakalarına ve vücut bütünlüğü ihlallerine karşı toplumsal cinsiyete ve yaşa uygun ve diğer kesişimsel özel korumalar sağlamalı ve bunları önlemek ve gidermek için gereken özeni göstermeli;

(b) Engelli kişilerin, başka bir ülkeye iade edildiklerinde işkenceye veya zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya ya da başka herhangi bir engellilik temelli şiddete, zulme, kurumlara yerleştirmeye veya insan ticaretine²¹ maruz kalabilecekleri durumlarda suçlu iadesine, sınır dışı edilmeye veya geri göndermeye (refoulement) tabi tutulmamasını sağlamak için engelli kapsayıcı usuller oluşturmaları;

(c) İşkenceye Karşı Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol'ü (OPCAT) onaylamayı değerlendirmeli ve bağımsız, engelli kapsayıcı bir Ulusal Önleme Mekanizması kurmalıdır.

(iii) Dolaşım özgürlüğü (madde 18)

28. Sözleşme; engelli kişilerin vatandaşlık ve kimlik belgeleri edinebilmelerini ve kullanabilmelerini ve uluslararası koruma ve göç işlemleri gibi ilgili süreçlere erişebilmelerini ve bunlardan yararlanabilmelerini sağlamak yoluyla da dâhil olmak üzere, diğerleriyle eşit koşullarda dolaşım özgürlüğü, ikamet yerini seçme özgürlüğü ve vatandaşlık haklarını teyit eder. Komite, erişilemez hizmetler, kayıt konusunda kamuoyu farkındalığının eksikliği ve aileleri engelli çocuklarını kaydettirmekten caydıran damgalama gibi, doğum belgesi, vatandaşlık belgesi ve kimlik kartı edinmenin önündeki engeller dâhil engelli kişilerin kimlik edinmesinin önündeki mevcut engelleri kaygıyla not eder.²² Komite ayrıca uluslararası koruma ve göç işlemlerinin erişilemezliğine, bu işlemlerde engelli kişilerin yeterince tespit edilmemesine ve engelliliğe özgü temel desteklerin bulunmamasına ve göç mevzuatında engellilik temelinde ayrımcılığa dikkat çeker.²³ Bu engeller, Sözleşme'nin 18. ve 11. maddelerini zayıflatan risk durumlarına yol açar.

29. 18. maddeyi 11. madde aracılığıyla uygulamak için Taraf Devletler:

(a) Kırsal ve marjinalleştirilmiş topluluklara erişimi genişleterek, damgalamayı farkındalık kampanyaları yoluyla ele alarak ve erişilebilir, engelli kapsayıcı kayıt hizmetleri sağlayarak kapsayıcı doğum kaydı ve ulusal kimlik sistemlerini güçlendirmeli;

(b) Engelli çocukların silahlı çatışma, yerinden edilme ve insani acil durumlarda tüm çocuk koruma, aile izleme ve birleştirme çalışmalarında sistematik olarak tespit edilmesini ve bu çalışmalara dâhil edilmesini sağlayan tedbirler almalı;

(c) Refakatsiz, ailelerinden ayrı düşmüş veya kurumsal ortamlarda kalanlar dâhil engelli çocukların aile izleme, aile birleşimi ve toplum temelli koruma hizmetlerine eşit erişimini sağlayacak tedbirler almalı;

(d) Engelliliğin tespiti, makul düzenleme sağlanması, erişilebilir bilgi ve barınma, sağlık hizmetleri, sosyal yardımlar, temel hizmetler ve engelliliğe özgü desteklere diğerleriyle eşit koşullarda erişim dâhil olmak üzere sistematik ve kapsamlı, engelli kapsayıcı uluslararası koruma ve göç politikaları ve usulleri uygulamalı;

¹⁸ CRPD/C/8.

¹⁹ CRPD/C/33/2, Ek IV; CRPD/C/27/2; CRPD/C/COL/CO/1.

²⁰ CRPD/C/8.

²¹ CRPD/C/8.

²² CRPD/C/LBR/CO/1; CRPD/C/ZMB/CO/1.

²³ CRPD/C/MDV/CO/1; CRPD/C/PER/CO/2-3; CRPD/C/24/D/20/2014.

(e) Engellilik temelinde ayrımcılığı ortadan kaldırmak için uluslararası koruma ve göç mevzuatını gözden geçirmeli ve değiştirmelidir.

(iv) Bağımsız yaşama ve topluma dâhil olma (madde 19)

30. Psikiyatrik kurumlar, yatılı kurumlar, yaşlı bakım tesisleri ve çocuk yuvaları dâhil olmak üzere kurumlarda yaşayan engelli kişiler, kurumlara yerleştirmenin doğasında bulunan risklerin yanı sıra acil durumlarda artan risklerle de karşılaşmaktadır.²⁴ Risk durumlarında kurumlarda yaşayan engelli kişiler terk edilmiş ve ölüme bırakılmış, tahliyenin ardından başka ülkelerde yeniden kurumlara yerleştirilmiş, yalıtılmış ve odalara kilitlenmiş ve canlı kalkan olarak kullanılmıştır.²⁵ Sözleşme, Taraf Devletleri engelli kişilerin toplum içinde diğerleriyle eşit koşullarda yaşayabilmelerini sağlamakla yükümlü kılar; bu da bir kurumsuzlaştırma sürecini ve erişilebilir konut ile toplum temelli desteklerin sağlanmasını gerektirir. 11. maddenin uygulanması, temel bir koruma tedbiri olarak kurumsuzlaştırmayı gerektirir.

31. 19. maddeyi 11. madde aracılığıyla uygulamak için Taraf Devletler:

(a) Tüm engelli kişiler için kurumsuzlaştırma sürecini hızlandırmalı ve acil durumların önlenmesi, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafi tedbirlerinde kurumsuzlaştırma çalışmalarına öncelik vermeli;

(b) Kurumlara yerleştirmeyi veya bozukluğa dayalı başka herhangi bir özgürlükten yoksun bırakma biçimini koruma tedbiri olarak kullanmaktan kaçınmalı; buna, engelli kişilerin koruma karşılığında toplum içinde yaşamaktan vazgeçmesini gerektiren tedbirler, örneğin kurumlara yerleştirmeyi tahliye gibi korumadan yararlanmanın koşulu hâline getirmek de dâhildir;

(c) Kurumlarda yaşayan engelli kişileri diğerleriyle eşit koşullarda korumalı ve tahliye etmeli ve acil durumlar sırasında ve sonrasında ruh sağlığı hizmetleri dâhil toplum temelli destek ve hizmetlere geçişlerine öncelik vererek bağımsız yaşama ve topluma dâhil olma haklarının gerçekleşmesini hızlandırmalı;

(d) Acil durumlarda engelli kişileri, ülke içinde yerinden edilmiş engelli kişileri, refakatsiz ve ailesinden ayrı düşmüş engelli çocukları ve engelli mültecileri tespit etmek için derhâl harekete geçmeli ve ülke içinde veya mültecilere ev sahipliği yapan ülkelerde kurumlara yerleştirmeyi önlemeye yönelik koruma tedbirleri uygulamalı;

(e) Acil durum ve iyileşme fonlarını kurumlara yerleştirmenin sürdürülmesini desteklemek için kullanmaktan kaçınmalı, acil durum müdahalesi, iyileşme ve yeniden yapılanma sürecinde kurumların yeniden inşa edilmemesini veya yeniden doldurulmamasını sağlamalı ve iyileşme çalışmalarına ve ulusal kurumsuzlaştırma stratejilerine hızlandırılmış kurumsuzlaştırma planlarını dâhil etmelidir.

(v) Eğitim (madde 24)

32. Kapsayıcı eğitim risk durumlarında bir can simidi işlevi görür; akademik öğrenmenin yanında psikolojik güvenlik, istikrar, rutin ve sürekli gelişim sağlar. Kapsayıcı eğitim ayrıca enfeksiyon kontrolü, sağlık ve beslenme, patlayıcı düzeneklerden korunma ve cinsel istismardan korunma dâhil olmak üzere hayatta kalma becerileri, acil durum prosedürleri ve risk azaltma stratejilerine ilişkin öğrenmeyi ve insan hakları eğitimi kolaylaştırır. Risk durumları kapsayıcı eğitime erişimi kesintiye uğratabilir ve engelleyebilir.

33. 24. maddeyi 11. madde aracılığıyla uygulamak için Taraf Devletler:

(a) Risk durumlarında engelli kişilerin kapsayıcı eğitime erişimini sınırlayan mevzuatı, politikaları ve planları yürürlükten kaldırmalı ve zorla yerinden edilme durumlarında engelli kişilerin örgün ve yaygın eğitime erişimini engelleyen engelleri kaldırmalı;

²⁴ CRPD/C/GC/5; CRPD/C/5.

²⁵ CRPD/C/UKR/CO/2-3; CRPD/C/27/2, bölüm XI; UN Policy Brief: A Disability-Inclusive Response to COVID-19, Mayıs 2020; BM haber, 'Ukraine: UN committee 'gravely concerned' over treatment of people with disabilities', 9 Eylül 2022.

(b) Acil durum planlamasının geliştirilmesinde ve uygulanmasında kapsayıcı eğitime öncelik vermeli;

(c) Hayatta kalma becerilerinin, acil durum prosedürlerinin ve risk azaltma stratejilerinin tüm eğitim ve öğrenme faaliyetlerine dâhil edilmesini sağlamalı;

(d) Acil durum politikalarının geliştirilmesine ve uygulanmasına yön vermek ve risk durumları boyunca öğrencilerin ilerlemesini izlemek için engelli öğrencilere ilişkin, cinsiyet, yaş, engellilik ve diğer kişisel etkenlere göre ayrıştırılmış verileri toplamalı ve analiz etmelidir.

(vi) Sağlık (madde 25) ve rehabilitasyon ve rehabilitasyon (madde 26)

34. Komite, risk durumlarında temel sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin aksayabileceğini ve engelli kişiler açısından önceden var olan eşitsizliklerin büyülebileceğini vurgular. COVID-19 salgını gibi halk sağlığı acil durumlarında aşı programları erişilemez olabilir ve hayat kurtarıcı tedbirler engelli kişilere karşı ayrımcılık yapan triyaj protokolleriyle sınırlandırılabilir.²⁶ Erişilemez politikalar, usuller, tesisler ve bilgiler nedeniyle, cinsel ve üreme sağlığı hizmetleri ve ruh sağlığı hizmetleri dâhil temel sağlık hizmetlerine erişim; kurumlardaki engelli kişiler, kabul merkezlerindeki sığınmacılar, mülteciler ve mülteci benzeri durumdaki kişiler ve yerinden edilmiş kişilere yönelik kamplardakiler de dâhil olmak üzere engelli kişiler için sınırlandırılabilir veya kısıtlanabilir.²⁷ Uzun süreli işgal, çatışmalar, silahlı çatışma ve güvensizlik sağlık altyapısının çökmesine ve sağlık hizmetlerine erişimin engellenmesine yol açabilir.²⁸ Risk durumları rehabilitasyon ihtiyaçlarında muazzam bir talep yaratırken rehabilitasyon hizmetlerini de kesintiye uğratar. Bu durum rehabilitasyon hizmetlerindeki mevcut sınırlılıkları ağırlaştırır, sağlık hizmeti sunumunu olumsuz etkiler ve bozukluğun artma riskini yükseltir.²⁹

35. 25. ve 26. maddeleri 11. madde aracılığıyla uygulamak için Taraf Devletler:

(a) Engellilik temelinde ayrımcılık olmaksızın sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimi sağlamak için triyaj protokolleri dâhil politika, usul ve protokolleri gözden geçirmeli ve değiştirmeli;

(b) Rehabilitasyonun ayrılmaz bir bileşen olmasını ve sağlık hizmetlerinin kurumlardaki engelli kişiler için erişilebilir ve kapsayıcı olmasını sağlayan, engelli kapsayıcı sağlık sistemi acil durum hazırlık ve müdahale planları oluşturmalı;

(c) Kabul tesislerinin ve yerinden edilmiş kişilere yönelik kampların, cinsel ve üreme sağlığı hizmetleri ile ruh sağlığı ve psikososyal bakım dâhil olmak üzere erişilebilir sağlık hizmetleri, tesisleri ve bilgileri sunmasını sağlamak için engelli kapsayıcı sığınma, mülteci ve yerinden edilme süreçleri ve protokolleri benimsemeli;

(d) Engelli mülteciler, göçmenler ve sığınmacılar için vatandaşlık statüsüne veya geçici koruma statüsüne dayalı dışlamalar dâhil olmak üzere ayrımcılık olmaksızın sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimi sağlamalı;

(e) Risk durumlarını önleme ve bunlara müdahale planlarının, diğerlerinin yanı sıra, cinsel ve üreme sağlığı hizmetleri ve bilgisi; akran desteği; protez ve ortez hizmetleri; psikososyal destek; acil kontracepsiyon dâhil aile planlaması hizmetleri; anne sağlığı hizmetleri; HIV/AIDS ve cinsel yolla bulaşan diğer enfeksiyonların önlenmesi ve tedavisi ve cinsel şiddetten kaynaklanan fistül gibi yaralanmaların tedavisi dâhil sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine ve bilgisine engelli kişilerin erişimini ele almasını sağlamalı;

(f) Uzun süreli işgal, çatışmalar ve silahlı çatışma sırasında engelli kişilere yönelik zarar risklerini tespit etmeli ve önlemeli ve sağlık altyapısı dâhil altyapıya ve sivil tesislere zarar veren saldırıları ve askerî operasyonları önlemelidir;

²⁶ CRPD/C/SWE/CO/2-3; CRPD/C/DEU/CO/2-3; OHCHR, 'COVID-19 and the rights of persons with disabilities: Guidance', 29 Nisan 2020.

²⁷ CRPD/C/DEU/CO/2-3.

²⁸ CRPD/C/ISR/CO/1; CRPD/C/33/2, Ek IV.

²⁹ DSÖ, WHA76.6, 30 Mayıs 2023.

(vii) Çalışma ve istihdam (madde 27)

36. Acil durumlardaki engelli kişiler çoğu zaman çalışma olanaklarından dışlanmaktadır. Pek çok ülkede mültecilerin çalışma hakkı bulunmamakta; mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için kurulan kampların ve kentsel yerleşimlerin konumu çoğu zaman erişilemez, ekonomik merkezlerden uzak ve erişilebilir ulaşımdan yoksundur. Engelli kişiler ekonomik iyileşme girişimlerinden rutin olarak dışlanmakta ve çoğu zaman sömürü, kötü çalışma koşulları veya diğer istismarlarla ve kölelik veya kulluk durumlarına maruz kalma bakımından yüksek riskle karşılaştıkları kayıt dışı ekonomide çalışmaya zorlanmaktadır.³⁰ Korumalı işyerleri dâhil ayrıştırılmış istihdam ortamları bu zarar risklerini artırmaktadır. Engelli çocuklar çocuk işçiliği, uyuşturucu kaçakçılığı ve dilencilik dâhil ekonomik sömürüye karşı özellikle savunmasızdır.³¹

37. 27. maddeyi 11. madde aracılığıyla uygulamak için Taraf Devletler:

(a) Engelli kişilerin ayrıştırılmış istihdamdan açık işgücü piyasasına geçişini şu yollarla kolaylaştırmalı:

(i) sömürüye ve insan ticaretine karşı güvenceler dâhil olmak üzere, özgülenmiş kaynaklara, zaman çizelgelerine ve bağımsız izlemeye sahip somut eylem planları benimseyerek ve

(ii) korumalı işyerleri dâhil ayrıştırılmış istihdamı mümkün kılan veya teşvik eden yasaları, politikaları ve uygulamaları yürürlükten kaldırarak;

(b) Ayrıştırılmış istihdam ortamları kapatılıncaya kadar, engelli kişiler için tüm çalışma haklarının ve korumaların uygulanmasını ve hayata geçirilmesini sağlamalı ve çalışma hakları ihlallerinin, sömürünün, insan ticaretinin ve istismarın misilleme korkusu olmaksızın bildirilebileceği erişilebilir ve gizliliği gözeten mekanizmalar kurmalı;

(c) Ayrıştırılmış istihdam ile madencilik ve taş ocakçılığı gibi tehlikeli sektörler dâhil olmak üzere, engelli çocuk işçileri ikincil bozukluklara maruz bırakan zararlı ve sömürücü çalışma koşullarına son vermeli ve engelli kapsayıcı çocuk işçiliği izleme mekanizmalarını güvence altına almalı;

(d) Engelli çocukları, acil durumlarda ailelerin geçim kaynaklarını kaybetmesinden kaynaklanan çocuk işçiliğine, sömürüye ve derinleşen yoksulluğa karşı korumalı;

(e) Farkındalık artırma, bilgilendirme kampanyaları, mevzuat, şikâyet usulleri, yaptırımlar, soruşturma mekanizmaları ve giderim ve tazminat dâhil olmak üzere köleliği, kulluğu ve zorla veya zorunlu çalıştırmayı önlemeye ve soruşturmaya yönelik kapsamlı tedbirler geliştirmeli;

(f) Her türlü zorla veya zorunlu çalıştırmanın ortadan kaldırılması, çocuk işçiliğinin etkin biçimde kaldırılması ve istihdam ve meslek bakımından ayrımcılığın ortadan kaldırılması dâhil olmak üzere çalışma yaşamındaki haklara ilişkin Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerini onaylamayı değerlendirmelidir;

(viii) Yeterli yaşam standardı (madde 28)

38. Risk durumları yeterli yaşam standardı hakkını olumsuz etkileyebilir. Taraf Devletlerin, engelli kişilerin sosyal korumaya, engellilikle ilgili ihtiyaçlar için yardımcı araçlara ve yeterli gıda, su ve sanitasyon, giyim, barınma, elektrik, ulaşım ve iletişim dâhil temel mal ve hizmetlere erişimini sağlaması gerekir.

39. 28. maddeyi 11. madde aracılığıyla uygulamak için Taraf Devletler:

(a) Engelli kişilerin temel yardımcı araçlara ve desteklere kesintisiz erişimini sağlamalı ve risk durumlarında ve acil durumlarda Dünya Sağlık Örgütü'nün Öncelikli Yardımcı Ürünler Listesi'nin önemini kabul etmeli;³²

³⁰ CRPD/C/GC/8.

³¹ CRPD/C/GC/8.

³² DSÖ, Priority Assistive Products List (Mayıs 2016).

(b) IASC'nin Engelli Kişilerin İnsani Eyleme Dâhil Edilmesine İlişkin Kılavuz İlkelerinin önemini göz önünde bulundurarak, risk durumlarında engelli kişilerin temel ihtiyaçlarının belirlenmesini ve karşılanmasını sağlayacak engelli kapsayıcı planlar ve stratejiler geliştirmeli ve uygulamalı;³³

(c) Yatılı ve psikiyatrik kurumlardaki, yaşlı bakımındaki, çocuk yuvalarındaki, mülteci ve göçmen tesislerindeki ve yerinden edilmiş kişilere yönelik kamplardaki engelli kişiler dâhil olmak üzere, gıdaya, barınağa, suya, erişilebilir konuta, temel hizmetlere ve engelliliğe özgü desteklere diğerleriyle eşit koşullarda güvenli erişimi sağlamak için toplumsal cinsiyete ve yaşa uygun ve diğer kesişimsel hedefli tedbirler almalıdır.

B. Ulusal uygulama stratejileri

40. Taraf Devletlerin Sözleşme'nin 11. maddesi kapsamında engelli kişileri koruma yükümlülükleri, Devletin yetki alanındaki her engelli kişiye uygulanır ve işgal gibi, bir Devletin sınırları dışında etkin kontrol uygulamasından doğan yetki alanını da kapsar. Komite, Sözleşme'nin ilke ve standartlarının 11. maddenin uygulanması yoluyla Devletler tarafından acil durumlara ilişkin çerçevelere, politikalara ve uygulamalara entegre edilmesi gerektiğinin altını çizer.

(i) Mevzuat, politika ve planlama

41. Komite, 11. maddeden doğan yükümlülüklerin, diğerlerinin yanı sıra silahlı çatışma, insani eylem, afet risk azaltma ve iyileşme, dayanıklı toplumların inşası, insani silahsızlanma, barış inşası, sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliği ve küresel sağlık alanlarında engelli kişilerin korunmasına yön vermesini sağlamak için Taraf Devletlerin yasal ve politik gözden geçirme, kapsam belirleme, planlama ve değerlendirme yapması gerektiğini vurgular. Taraf Devletler, engelli kişilerle temsilci örgütleri aracılığıyla yakın istişare içinde ve onların aktif katılımıyla:

(a) Komite'nin 9 No.lu Genel Yorumu'nda belirtilen, risk durumlarında engelli kişilerin korunmasına yönelik tedbirleri uygulamak için gerekli tüm yasal, politik ve idari adımları atmalı;

(b) Birincil, ikincil, düzenleyici ve diğer hukuk kaynaklarını sistematik olarak gözden geçirerek:

(i) risk durumlarında engelli kişilerin korunmasına ilişkin yasal boşlukları tespit etmeli ve gidermeli;

(ii) acil durum hazırlığı, müdahale ve iyileşmeye ilişkin mevzuatı ve politikayı Sözleşme ile uyumlaştırmalı ve

(iii) risk durumlarında her türlü engellilik temelli ayrımcılığa karşı etkili başvuru yollarını güvence altına almalı;

(c) Açık hedefler belirleyen ve risk durumlarında engelli kişileri korumaya yönelik özel tedbirler öngören yerel ve ulusal risk azaltma stratejileri ve eylem planları benimsemeli; bu kapsamda acil durum hazırlık ve müdahale tedbirlerinin erişilebilir tesisler, bilgi ve iletişim; uygun insani ve teknik destek ve yardımcı araçlara ve desteklere, gıdaya, suya, güvenli barınağa, sağlık hizmetlerine, rehabilitasyona, eğitime, nakdi yardıma ve diğer temel hizmetlere kesintisiz erişim sağlamasını güvence altına almalı;

(d) Risk bağlamlarında zarara maruz kalmayı önlemeye ve azaltmaya ve tüm acil durum risk döngülerinde korunmalarını sağlamaya yönelik özel tedbirler geliştirmek amacıyla, yüksek veya birikimli zarar riski altında olanlar dâhil farklı engel türlerine ve kesişimsel kimliklere sahip engelli kişileri tespit etmeli;

(e) Engelli kişilerin silahlı kuvvetler, sivil savunma, polis, yargı kurumları ve geçiş dönemi adaleti mekanizmaları (yargısal ve yargı dışı) dâhil ulusal kurum ve mekanizmalarda ve tüm barış müzakereleri ve çatışma sonrası yeniden inşa ve yeniden

³³ IASC Guidelines, Inclusion of Persons with Disabilities in Humanitarian Action (Kasım 2019).

yapılanma çalışmaları dâhil barış ve güvenlik gündeminde karar alma düzeylerinde aktif katılımını sağlamalı;

(f) Ulusal ve yerel düzeydeki acil durum yönetim sistemlerinin ve makamlarının, engelli kişilerin afet hazırlık komitelerine, acil durum planlama organlarına, iyileşme sonrası mekanizmalara ve acil durum yönetimi ve sivil savunma kurumlarına aktif katılımı için mekanizmalar oluşturmasını sağlamalı;

(g) Hükümet denetim organları, Küresel Koruma Kümesi, ulusal insan hakları kurumları ve bağımsız izleme mekanizmaları dâhil koruma mekanizmalarını, ana akım koruma çerçeveleri içinde risk durumlarında engelli kişilerin özgül ihtiyaçlarını ele almak üzere ayrı sorumluluk alanları oluşturmaları için desteklemeli;

(h) Koruma alanlarındaki Taraf Devletleri ve Taraf Devletler konferanslarını (CoSP), Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi dâhil korumayla ilgili tüm antlaşmaların geliştirilmesinde ve uygulanmasında resmî engellilik temsil gruplarının oluşturulmasını desteklemeye teşvik edecek tedbirler almalı;

(i) Silahlı çatışmada engelli sivillerin korunmasına ilişkin 2475 (2019) sayılı Güvenlik Konseyi kararında öngörülen tedbirleri, özellikle koruma (par. 1 ve 8), yardım (par. 3, 4 ve 5) ve istişare (par. 6) ödevlerine; suç teşkil eden eylemlere ilişkin cezasızlığa son verme yükümlülüğüne (par. 2) ve Birleşmiş Milletler barışı koruma ve barış inşası aktörleri genelinde kapasite geliştirme ihtiyacına (par. 7) odaklanarak uygulamalı;

(j) Tıbbi ekipman ve ilaçların, gıdanın, insani yardımın ve su, sanitasyon ve elektrik gibi kritik altyapı ve hizmetlere yönelik diğer yardımların geçişini güvence altına almak için yaptırımlara ilişkin güçlü insani muafiyet sistemleri oluşturmaları ve engelli kişileri tek taraflı zorlayıcı tedbirlerin orantısız etkilerinden ve bu tedbirlere aşırı uyumdan korumalı;

(k) Engelli kişilere yönelik risk derecesiyle orantılı bir standart kullanarak, gereken özen çerçevelerine engelli kapsayıcı ve kesişimsel bir değerlendirmeyi, şunlar yoluyla da dâhil olmak üzere, dâhil etmeli: (i) yetki alanları veya kontrolleri altındaki ticari işletmeler gibi devlet dışı aktörlerin faaliyetlerini düzenlemek; (ii) Sözleşme haklarını acil durumların neden olduğu veya ağırlaştırdığı tehditlere karşı korumak için gerekli tüm tedbirleri almak;

(l) Sözleşme ve Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Haklarına İlişkin Bildirgesi ışığında, yerli halkları risk durumlarının orantısız etkilerinden korumak için aşağıdakiler yoluyla da dâhil olmak üzere hedefli tedbirler almalı:

(i) engelli yerli halkların ata toprakları, bölgeleri ve doğal kaynakları üzerindeki devredilemez haklarını tanımak ve korumak;

(ii) haklarını etkileyen tüm konularda erişilebilir, engelli kapsayıcı ve kültürel olarak uygun istişare süreçleri yoluyla özgür, önceden ve bilgilendirilmiş rıza haklarını güvence altına almak;

(iii) iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum ile biyolojik çeşitlilik denkleştirmelerine ilişkin olanlar dâhil çevresel tedbirlerin yerli toprakları ihlal etmemesini veya engelli yerli halkların haklarını, kendi kaderini tayinini, geçim kaynaklarını veya kültürel bütünlüğünü orantısız biçimde zayıflatmamasını sağlamak ve

(iv) engelli yerli halkları çevresel zarar yoluyla daha fazla marjinalleştirmekten kaçınmak ve kimlikleri, esenlikleri ve dâhil olmaları için dayandıkları somut ve somut olmayan kültürel mirası muhafaza etmek ve korumak için olumlu adımlar atmak;

(m) Sözleşme'nin 6. maddesini 11. maddenin uygulanmasında yatay bir yükümlülük olarak uygulamalı ve engelli kadınların ve kız çocuklarının özgül durumunun acil durumların önlenmesi, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafinin her aşamasında, şu tedbirler yoluyla da dâhil olmak üzere, ele alınmasını sağlamalı:

(i) cinsel ve üreme sağlığı ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimi güvence altına almak;

(ii) silahlı çatışma, toprakların işgali, afetler ve insani acil durumlarda toplumsal cinsiyete dayalı ve cinsel şiddeti önlemek, buna müdahale etmek ve adalet ve tazminat sağlamak;

(iii) ülke içinde yerinden edilmiş engelli kadınlar ve çocuklarıyla birlikte olanlar dâhil yalnız yaşayan engelli kadınları güvenli biçimde tahliye edilmeleri ve güvenli ve emniyetli barınma ve destek almaları için korumak;

(n) Engelli kişileri cinsel sömürüye, cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddete, insan ticaretine, sömürüye, istismara ve tacize karşı korumalı ve bunları önlemeli ve toplumsal cinsiyet, yaş ve engellilik eşitliğine ve adalete yönelik tedbirlerin ulusal iyileşme stratejilerine dâhil edilmesini sağlamalı;

(o) Çocuklar ve Silahlı Çatışma gündemi kapsamında belirlenen altı ağır ihlalin tamamı, yani öldürme ve sakat bırakma, silahlı gruplara alma ve kullanma, kaçırma, tecavüz ve diğer cinsel şiddet biçimleri, okullara ve hastanelere yönelik saldırılar ve insani erişimin engellenmesi bakımından engelli çocukların karşılaştığı yüksek ve kendine özgü riskleri ele almak için hedefli önleme, koruma, iyileşme ve yeniden entegrasyon tedbirleri almalı;

(p) Sözleşme'nin 7. maddesini 11. maddenin uygulanmasında yatay bir yükümlülük olarak uygulamalı ve engelli çocukların özgül durumunun acil durumların önlenmesi, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafinin her aşamasında ele alınmasını sağlamalı;

(q) Engelli göçmenlerin, sığınmacıların, mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin; uluslararası koruma ve göç çerçeveleriyle ve BM Ülke İçinde Yerinden Edilmeye İlişkin Yol Gösterici İlkelerin uygulanmasıyla ilgili karar alma süreçlerine; yardım programlarının planlanması ve uygulanmasına, kabul tesislerinin ve kampların yönetimine ve kalıcı çözümlerin seçimine ilişkin kararlara ve çatışma sonrası süreçlere ilişkin süreçlere dâhil edilmesini ve katılımını sağlamalı;

(r) Engelli göçmenleri, sığınmacıları, mültecileri ve yerinden edilmiş kişileri hızla tespit etmek ve insan hareketliliğinin tüm aşamalarında korunmalarının sürekliliğini ve temel hizmetlere etkili erişimlerini sağlamak için kurumlar arası ve sınır ötesi eşgüdüm mekanizmalarını güçlendirmelidir.

(ii) Silahlı çatışma sırasında koruma

42. Komite, çatışmaların yürütülmesini düzenleyen temel UİH kurallarının, yani ayırım, orantılılık, önlem ve insani yardıma erişim kurallarının, Sözleşme ile bağdaşan ve silahlı çatışma sırasında engelli kişilerin karşılaştığı özgül riskleri ve engelleri hesaba katan bir şekilde uygulanmasını sağlamak için özel tedbirlerin gerekli olduğunu vurgular. Taraf Devletler:

(a) Sivil nüfus içindeki engelli kişilerin karşılaştığı engellere dikkat ederek ayırım ilkesini uygulamalı; bu, diğer hususların yanı sıra, muhabetleri duyusal, zihinsel, bilişsel veya psikososyal engellilik nedeniyle askerî emirleri anlamama, duymama veya bunlara uymamanın saldırı için gerekçe olarak görülmesinden kaçınacak şekilde donatan eğitimler yoluyla da sağlanmalı;

(b) UİH kapsamındaki orantılılık değerlendirmelerine, destek kişilerine, yardımcı araçlara, erişilebilir altyapıya, ilaçlara ve bakımın sürekliliğine bağımlılıkları bakımından da olmak üzere, askerî operasyonların engelli kişiler üzerindeki, geleneksel sivil zarar değerlendirmelerinde yakalanamayabilecek yüksek ve farklılaşmış etkisinin dikkate alınmasını dâhil etmeli;

(c) Engelli kişilerin kullandığı altyapıya ve sivil tesislere zarar veren saldırılardan ve askerî operasyonlardan kaçınmalı ve bunları önlemeli;

(d) Tahliyelerin planlanması ve yürütülmesi dâhil olmak üzere, engelli kişileri önceden tespit ederek, erişilebilir ulaşım araçları sağlayarak, yardımcı araçların ve destek kişilerinin yanlarında kalmasına izin vererek ve erken uyarıları ve tahliye bilgilerini erişilebilir formatlarda sunarak engelli kişileri saldırıların etkilerinden korumak için mümkün olan tüm önlemleri almalı;

(e) Yardım sevkiyatlarının, personelinin ve ekipmanının hızlı ve engelsiz geçişine izin vererek ve bunu kolaylaştırarak, yardım dağıtım noktalarının ve ilgili bilgi ve iletişimin erişilebilir olmasını sağlayarak ve olumsuz ayrımcılığa ilişkin teamül hukuku yasağıyla tutarlı ve Sözleşme'deki eşitlik ve ayrımcılık yasağı standardıyla bağdaşan şekilde engelliliğe özgü ihtiyaçlara dayalı farklılaştırılmış yardım tedbirlerine izin vererek de olmak üzere, engelli kişilerin insani yardıma diğerleriyle eşit koşullarda erişebilmesini sağlamalı;

(f) Altyapının ve iletişimin erişilebilirliğini sağlayacak tedbirler alarak, makul düzenleme sağlayarak ve yardımcı araçların doğru biçimde muhafaza edilmesini ve el konulmamasını veya alıkonulmamasını sağlayarak, alıkoyma dâhil olmak üzere çatışmanın bir tarafının kontrolü altındaki engelli kişilere insanca muamele edilmesini sağlamalı;

(g) Lahey Tüzüğü ve Dördüncü Cenevre Sözleşmesi uyarınca işgalci güce düşen, kamu düzeninin ve sivil yaşamın sürdürülmesi, kamu mallarının yönetimi, eğitim kurumlarının işleyişinin sürdürülmesi ve sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin sürdürülmesi ve işleyişi dâhil tüm ödevlerin, işgal altındaki topraklarda engelli kişiler için bu korumaları diğerleriyle eşit koşullarda güvence altına alacak şekilde, ödevlerin yerine getirilmesinin önündeki engelliliğe özgü engelleri tespit edip kaldırarak ve nüfusu üçüncü kişilerin eylemleri dâhil şiddet eylemlerine karşı koruyarak da yerine getirilmesini sağlamalı;

(h) Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 50. ve 56. maddeleriyle uyumlu olarak, işgal altındaki topraklarda sağlık, rehabilitasyon ve engelliliğe özgü destek hizmetlerinin sürekliliğinin, erişilebilirliğinin ve niteliğinin öncelikli olarak sürdürülmesini veya yeniden sağlanmasını ve bu hizmetler işgal sırasında aksadığında veya geri çekildiğinde engelli kişilerin karşılaştığı özel riskler göz önünde bulundurularak, yardım operasyonlarının ve bu desteği sağlayan insani kuruluşların faaliyetlerinin kolaylaştırılmasını ve engellenmemesini sağlamalıdır.

(iii) Devletin sorumlulukları ve devlet dışı aktörler

43. Sözleşme, 11. madde kapsamındaki koruma yükümlülüklerinin bir parçası olarak Taraf Devletleri devlet dışı aktörlerin faaliyetlerini düzenlemek ve eşgüdümlemekle yükümlü kılar. Bu, diğerlerinin yanı sıra şirketler, insani yardım kuruluşları, cezaevlerini ve/veya göçmen ve mülteci tesislerini işleten özel kuruluşlar ve toplum kuruluşları dâhil devlet dışı aktörlerin etkili biçimde izlenmesini ve düzenlenmesini sağlamak anlamına gelir. Taraf Devletler, devlet dışı aktörlerin:

(a) Faaliyetlerinde engellilik bilgisine dayalı gereken özeni göstermesini; engelli kişilerin korunması ve güvenliği için etki azaltıcı tedbirler almasını; engelli kişilere yönelik hizmet sunumunu denetlemesini ve korumanın başarısız olduğu durumlarda hesap verebilirlik tedbirlerine tabi tutulmasını;

(b) Yönetişim, yönetim ve operasyonel çerçevelerde Sözleşme'nin standart ve ilkelerine uymasını;

(c) Sözleşme ve finansman anlaşmalarında engelli kapsayıcılığını zorunlu kılarak ve engelli kişilere yönelik program ve tedbirlerin sonuçlarının değerlendirilmesini ve raporlanmasını şart koşarak da olmak üzere, insani yardımın sağlanmasında engelli kapsayıcı programlar ve tedbirler uygulamasını;

(d) Acil durum uyarıları ve tahliyeler, insani yardım, afet yardım faaliyetleri ve iyileşme ve yeniden yapılanmaya ilişkin operasyonlar dâhil olmak üzere engelli kişilerin çeşitli ve kesişimsel ihtiyaçlarını karşılamasını sağlamalıdır.

(iv) Farkındalık artırma ve kapasite geliştirme

44. Sözleşme'nin 8. maddesiyle birlikte okunan 11. madde, Taraf Devletlerin eşitlik ve ayrımcılık yasağı hakkı dâhil engelli kişilerin hakları konusunda farkındalık yaratmaya ve risk durumlarında engelli kişilerin korunmasıyla ilgili kalıp yargılar, önyargılar ve zararlı uygulamalarla mücadele etmeye yönelik stratejiler uygulamasını gerektirir. Taraf Devletler, engelli kişilerle temsilci örgütleri aracılığıyla yakın iştişare içinde ve onların aktif katılımıyla:

(a) Acil durumların önlenmesi, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafi alanlarında görev yapan devlet ve devlet dışı aktörlere; risk durumlarında

engelli kişilerin karşılaştığı engeller, bu engelleri kaldırmaya ve gidermeye yönelik tedbirler ve risk durumlarında engelli kişilerin hakları ve ihtiyaçları konusunda engellilik farkındalığı ve eğitim sağlamalı; bu, ilk müdahale ekiplerine, polis memurlarına, itfaiyecilere, askerî personele, sağlık çalışanlarına, barınak yöneticilerine, yerel yönetim görevlilerine, gönüllülere ve toplum temelli acil müdahale ekiplerine acil durumlarda engelli kişileri korumaya ilişkin yükümlülükleri ve stratejileri konusunda verilecek eğitimler yoluyla da sağlanmalı;

(b) Engelli kişilerin farkındalık artırma ve eğitim programlarının ve faaliyetlerinin geliştirilmesine, sunulmasına ve değerlendirilmesine katılmasını sağlamalı;

(c) Askerî kılavuzlara, usullere ve uygulamalara UIH yükümlülüklerini Sözleşme'nin 11. maddesi ışığında açıkça dâhil ederek; tüm askerî ve güvenlik güçlerinin hizmet içi eğitimi için bir engelli hakları eğitim modülü geliştirerek ve engelli kişilerin örgütleriyle ilişkileri güçlendirip koruma ihtiyaçları konusundaki uzmanlıklarından yararlanarak da olmak üzere, ordular içinde UIH yükümlülükleriyle bağlantılı olarak engelli kişilerin haklarına ilişkin bilgi ve uzmanlığı güçlendirmeli;

(d) İnsani yardım kuruluşlarının birliklerini ve meslek kuruluşlarını engelli hakları eğitimi ve engelli kapsayıcı rehberliği politika ve uygulamalarına entegre etmeye teşvik etmeli;

(e) Engelli kişilere acil durum hazırlığına ilişkin bilgileri yaymak ve bireysel hazırlık planlarının geliştirilmesini kolaylaştırmak için erişilebilir formatlarda hedefli farkındalık kampanyaları yürütmeli;

(f) Gelişmekte olan küçük ada devletlerinin, dağlık, kıyı ve coğrafi olarak yalıtılmış toplulukların ve kırsal ve uzak bölgelerin karşılaştığı kendine özgü ve yüksek riskleri, engelli kapsayıcı acil durum hazırlığı, müdahale ve iyileşmeyi mümkün kılmak için artırılmış teknik, mali ve kapasite geliştirme desteği sağlamak yoluyla da olmak üzere ele almalıdır.

(v) Hizmet sunumu

45. Taraf Devletler, risk durumlarında engelli kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılamak ve hayatta kalmalarını sağlamak için gerekli hizmetlerin engellilik temelinde ayrımcılık olmaksızın sunulmasını sağlamalıdır. Taraf Devletler, engelli kişilerle temsilci örgütleri aracılığıyla yakın işiştare içinde ve onların aktif katılımıyla:

(a) IASC'nin Engelli Kişilerin İnsani Eyleme Dâhil Edilmesine İlişkin Kılavuz İlkelerini uygulamalı ve bu ilkelere uygun olarak, risk durumlarında ve insani acil durumlarda tüm program ve eylemlerde hizmet sunumunda ayrımcılık yapılmamasını sağlamalı;

(b) İnsani yardım hizmetlerinin engelli kişileri 'kırılgan grup' kategorilerine dâhil etmek yerine açıkça tanımlamasını sağlamak için hedefli tedbirler almalı;

(c) Engelli kişilerin insani yardım dağıtımına erişiminin önündeki engelleri kaldırmak ve mültecilere, sığınmacılara ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilere yönelik acil durum barınaklarında ve kamplarda su, sanitasyon ve hijyen tesislerinin erişilebilirliğini sağlamak dâhil olmak üzere insani yardımın erişilebilir olmasını ve engellilik temelinde ayrımcılık olmaksızın dağıtılmasını sağlamalı;

(d) İnsani yardım dağıtım noktalarının erişilebilir olmasını ve engelli kişileri, özellikle engelli kadınları ve kız çocuklarını korumak, güvenliklerini sağlamak ve onlarla etkili iletişim kurmak üzere eğitilmiş ve donatılmış personel tarafından yürütülmesini sağlayarak cinsel şiddete karşı koruma tedbirleri uygulamalı;

(e) Acil durum sırasında sömürüye, istismara, cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddete ve zararlı uygulamalara maruz kalan engelli kadınlara ve kız çocuklarına, erişilebilir yeniden entegrasyon, rehabilitasyon ve psikososyal desteği güvence altına almak üzere travma bilgisi destek sağlamalı; bu, tüm acil durum önleme, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafi planlarının tasarımı ve uygulanmasında bu riskleri ele alacak özel koruyucu tedbirlerin uygulanmasını da kapsamalı;

(f) Kaçış, yerinden edilme sırasında ve kalıcı çözümler bağlamında temel hizmetlere erişim sağlamak yoluyla da olmak üzere, engelli kişilerin insan haklarını korumanın yanı sıra yerinden edilme riskini azaltmaya yönelik önleyici tedbirler almalı;

(g) Psikososyal desteğe, hukuki danışmanlığa, sağlık hizmetlerine ve rehabilitasyona ve diğer temel desteklere erişim bakımından ve uluslararası koruma ve göç işlemlerinde usule ilişkin uyarlamalar ve makul düzenleme sağlanması bakımından da olmak üzere, göçmen ve mülteci kabul tesislerinde ve yerinden edilmiş kişilere yönelik kamplarda engelli kapsayıcı, toplumsal cinsiyete, yaşa ve kültüre uygun usulleri güvence altına alacak yasal ve politik tedbirler oluşturmalı;

(h) Diğerlerinin yanı sıra kadınlar ve kız çocukları, yaşlılar, yerli halklar ve etnik, ulusal, toplumsal cinsiyet, cinsel veya dinî azınlıklara mensup kişiler dâhil olmak üzere kesişimsel ayrımcılığa maruz kalan engelli göçmenlerin, ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin ve mültecilerin özgül risklerini ve ihtiyaçlarını ele almalı;

(i) Altyazı, işaret dili tercümanlığı, Kolay Okunur formatlar, sesli betimleme ve sade dil dâhil çoklu erişilebilir formatlar kullanarak, risk durumlarında acil durum uyarıları, mobil uygulamalar, internet siteleri, televizyon ve radyo yayınları, tahliye haritaları, kamusal uyarı sistemleri ve şiddet, istismar veya sömürüye maruz kalan kişilere yönelik bilgi, iletişim ve yardım veya acil hatlar dâhil bilgi ve iletişim hizmetlerinin erişilebilirliğini sağlamalı;

(j) Sözleşme ile uyumlu ve Bütünleşik DDR Standartları Engellilik Modülü'nden yararlanan şekilde, silahsızlanma, terhis ve yeniden entegrasyon (DDR) süreçlerinde engelliliğe, yaşa, toplumsal cinsiyete ve kültüre özgü desteği sağlamalı; buna engelli eski muharipler, daha önce silahlı kuvvetlerle veya silahlı gruplarla bağlantılı olmuş engelli çocuklar ve ağır ihlallerden sağ kurtulan çocuklar için engelli kapsayıcı yeniden entegrasyon hizmetleri de dâhildir;

(k) Silah antlaşmalarında öngörülen mağdur yardımı hükümlerini uygulamak için Sözleşme'nin standart ve ilkelerinden yararlanmak dâhil olmak üzere, silahlı çatışmadan ve diğer acil durumlardan etkilenen engelli kişilere yönelik hayatta kalanlara yardım hizmetlerinin mevcudiyetini, erişilebilirliğini, kabul edilebilirliğini ve niteliğini sağlayacak tedbirler almalı;

(l) Toplum temelli rehabilitasyon veya toplum temelli kapsayıcı kalkınma çerçevesinde sağlananlar dâhil engellilikle ilgili destek hizmetlerini toplumdaki mevcut hizmet ve ağlarla bağlantılandırmalı ve engelli kişilerin ayrıştırılmasından ve yalıtılmasından kaçınmalı;

(m) Acil durum hazırlığının bir parçası olarak engelli kişilerin şunlara sahip olmasını sağlamalı:

(i) kişisel hazırlık planlarının nasıl geliştirileceği dâhil afet riskine ilişkin bilgilere erişim;

(ii) kapsayıcı, kişi merkezli, uçtan uca çoklu tehlike erken uyarı sistemlerine ve kişiye uyarlanmış etki mesajlarına erişim;

(iii) engellerin tespit edilip kaldırılmasına yönelik erişilebilirlik denetimleri yoluyla da olmak üzere acil durum barınaklarına yeterli erişim ve

(iv) Ulusal Afet Risk Azaltma Platformları gibi ulusal ve yerel karar alma mekanizmalarına katılım yoluyla da olmak üzere, ulusal ve yerel afet risk azaltma politika ve planlarının geliştirilmesine ve uygulanmasına katılma olanakları;

(n) Hazırlığı ve korumayı kolaylaştırmak için yardımcı araçlar ve bilgi ve iletişim teknolojileri dâhil uygun fiyatlı yardımcı teknoloji ve ürünlere erişimi artırmalı ve güvence altına almalı;

(o) Acil durum sonrası hizmetlerin ve altyapının yeniden yapılandırılmasında erişilebilirlik tedbirlerini ve evrensel tasarım ilkesini öncelik olarak entegre etmelidir.

(vi) İzleme ve hesap verebilirlik

46. Komite, 11. maddenin uygulanmasının izleme ve hesap verebilirlik mekanizmalarının kurulmasını ve/veya güçlendirilmesini gerektirdiğini vurgular. Taraf Devletler, engelli kişilerle temsilci örgütleri aracılığıyla yakın istişare içinde ve onların aktif katılımıyla:

(a) İnsani eylem, sivil savunma, afet risk azaltma ve iklim değişikliği alanlarında engelli kapsayıcılığına yönelik zorunlu gereklilikler ve izleme mekanizmaları getirmeli; bu kapsamda tahliye, barınak erişilebilirliği, yardım dağıtımı, sağlık hizmetlerinin sürekliliği, eğitim, istihdam ve iyileşmeye ilişkin ölçülebilir, engelli kapsayıcı insan hakları göstergelerinden yararlanmalı;

(b) Sözleşme ve insan hakları izlemesinin yerleşik ilkeleri doğrultusunda, engelli kişilerin acil durumların önlenmesi, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafinin izlenmesine aktif katılımını sağlamalı;

(c) Risk durumlarına ilişkin insan hakları etki değerlendirmelerine engelliliğe özgü ve kesşimsel boyutları dâhil etmeli;

(d) Telefon, SMS, çevrimiçi platformlar, işaret dili tercümanlığı, aktarma hizmetleri ve toplum temelli bildirim mekanizmaları dâhil çoklu iletişim kanallarını kullanarak acil durumlarda erişilebilir şikâyet mekanizmalarının sürekliliğini sağlamalı;

(e) Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi 2015-2030, 11. ve 13. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, IASC'nin 2019 tarihli Engelli Kişilerin İnsani Eyleme Dâhil Edilmesine İlişkin Kılavuz İlkeleri ve Asya ve Pasifik Engelli Kişiler On Yılı 2023-2032'ye ilişkin Cakarta Bildirgesi gibi bölgesel insani yardım ve kalkınma anlaşmaları ve stratejileri doğrultusunda, engelli kadınlar ve kız çocukları dâhil farklı engel türlerine ve kesşimsel kimliklere sahip engelli kişilerin ulusal ve yerel düzeyde tüm afet risk azaltma, iklim değişikliğine uyum ve insani müdahale planlarının tasarımına, uygulanmasına ve değerlendirilmesine aktif katılımı için mekanizmalar sağlamalı;

(f) Engelli kişiler üzerindeki ayrıştırılmış etkiyi hesaba katmak için kayıp ve hasar verilerinin izlenmesine yönelik ulusal ve yerel sistemleri güçlendirmeli ve Sendai Çerçevesi İzleme Aracı aracılığıyla ulusal muhasebeye ilişkin raporlamayı geliştirmeli ve artırmalı;

(g) Sözleşme'nin 33 (2) maddesi kapsamında belirlenen bağımsız izleme mekanizmalarının, acil durumların önlenmesi, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafi bakımından da olmak üzere Sözleşme'nin 11. maddesinin uygulanmasını geliştirmek, korumak ve izlemek için yeterli mali ve insan kaynaklarına ve geniş bir görev tanımına sahip olmasını sağlamalı;

(h) 33 (3) madde ile uyumlu olarak, risk durumlarında engelli kişilerin örgütleri ve sivil toplum tarafından yürütülen bağımsız izleme faaliyetlerini kolaylaştırmalı ve bunlar için finansman ve kaynak sağlamalı; bu, tahliye taşımacılığını, barınakları, geçici konutları ve kurumları izlemek için erişimin kolaylaştırılmasını da kapsamalı;

(i) Sözleşme'nin 35. maddesi uyarınca Komite'ye sunulan dönemsel raporlara, afet risk azaltma, iklim değişikliği, silahlı çatışma, halk sağlığı acil durumları ve diğer risk durumları dâhil olmak üzere acil durumlar bağlamında engelli kişilerin haklarını korumak için uygulanan yasal çerçeveler, stratejiler, bütçeler ve programlar hakkında kapsamlı bilgi dâhil etmelidir.

(vii) Adalete erişim ve başvuru yolları

47. Komite, adalet sistemlerinin engelli kişiler için çok sayıda engel içerebileceğini ve bazı durumlarda hakları korumaktan çok ihlal etme olasılığının daha yüksek olduğunu vurgular.³⁴ Taraf Devletler, risk durumlarında zarar görmüş engelli kişilerin adalete erişimini sağlamakla yükümlüdür. Taraf Devletler, engelli kişilerle temsilci örgütleri aracılığıyla yakın istişare içinde ve onların aktif katılımıyla:

(a) Hesap verebilirlik, izleme ve soruşturma mekanizmalarının, silahlı çatışma, iklim değişikliği, afet risk azaltma, salgın veya diğer insani acil durumlar olsun, risk

³⁴ International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities, 2020.

durumlarıyla ilgili yasa ve politikaların istenmeyen olumsuz etkilerini önlemede ve gidermede etkili olmasını sağlamalı; bu, soruşturmalarda, kovuşturmalarda, failerin cezalandırılmasında ve yargısal karar alma süreçlerinde ableist önyargının ve mağduru suçlayan söylemin ele alınmasını da kapsamalı;

(b) Ulusal, bölgesel ve uluslararası soruşturma komisyonları, olgu tespit organları, mahkemeler ve yargı organları dâhil olmak üzere uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlallerini ve ağır insan hakları ihlallerini soruşturan organların çalışmalarına engelli kişilerin aktif katılımını sağlamalı;

(c) İkame karar alma hukuki çerçevelerini destekli karar alma çerçeveleriyle değiştirerek; tüm yargısal işlemlerde usule ilişkin uyarlamalar öngören yasal düzenlemeler yoluyla ve yasaları Sözleşme'nin ilke ve standartlarıyla uyumlaştırarak da olmak üzere, engelli kişilerin adalete erişim haklarını kısıtlayan veya reddeden yasaları gözden geçirmeli ve değiştirmeli;

(d) Kolluk ve yargı hizmetlerinin bulunduğu binaların erişilebilirliğini ve hukuki hizmetlerin, bilgilerin ve iletişimin erişilebilirliğini sağlamalı;

(e) Risk durumlarında engelli kişilerin maruz kaldığı şiddet, sömürü, istismar ve vücut bütünlüğü ihlali vakalarında failerin kovuşturulmasını ve giderim ve başvuru yollarının sağlanmasını güvence altına almalı;

(f) Risk durumlarında engelli kişilere yönelik koruma eksikliklerini ve ihlalleri ele almak ve bu alanda uyumu denetlemek üzere, bağımsız izleme mekanizmaları, engelli hakları komisyonları, ombudsmanlar ve benzeri kurumlar dâhil ulusal insan hakları kurumlarına insan ve mali kaynak sağlamalı;

(g) Engelli mülteciler, göçmenler ve sığınmacılar için vatandaşlık statüsüne veya geçici koruma statüsüne dayalı dışlamalar dâhil olmak üzere ayrımcılık olmaksızın adalet hizmetlerine erişimi sağlamalı;

(h) Bozukluğu ağırlaşanlar ve ikincil bozukluk edinenler dâhil olmak üzere, risk durumlarında zarar görmüş engelli kişilere erişilebilir, yüksek nitelikli, toplumsal cinsiyete ve yaşa uygun ve travma bilgili adli yardım ve temsil sağlamalı;

(i) Geçiş dönemi adaleti ve hesap verebilirlik mekanizmalarının engelli kişiler için erişilebilir olmasını şu yollarla sağlamalı:

(i) usule ilişkin uyarlamaların ve bireyselleştirilmiş makul düzenlemenin sağlanmasını güvence altına almak;

(ii) çatışma ve acil durumlar sonrasında topluma yeniden entegrasyon için gereken engellilikle ilgili destekleri sağlamak;

(iii) silahlı çatışma sırasında işlenenler veya ağır insan hakları ihlali niteliği taşıyanlar dâhil olmak üzere engelli kişilere karşı işlenen suçlarda kovuşturma ve hesap verebilirliği güvence altına almak;

(iv) kamusal anma ve tarihsel belleğin korunmasında engelli kişilerin görünmezliğini ele almak;

(v) tanıklık etme ve delil sunma dâhil olmak üzere engelli kişilere hukuki ehliyetlerini kullanmaları için destek sağlamak ve

(vi) işaret dilinde veya diğer iletişim biçim ve araçlarıyla sunulan delillere izin vermek;

(j) İnsanlığa karşı suçlara ilişkin bir sözleşme geliştirme çabaları ve uluslararası suçları soruşturan ve yargılayan ulusal, bölgesel ve uluslararası mahkemeler ve yargı organları tarafından engelliliğe özgü politikaların oluşturulması dâhil olmak üzere, uluslararası ceza hukukunun aşamalı gelişiminde engellilik temelli zulmü tanınmalıdır.

(viii) Veri toplama

48. Sözleşme'nin 31. maddesi uyarınca Taraf Devletler, Sözleşme'ye işlerlik kazandıracak politikaları oluşturmak ve uygulamak amacıyla uygun istatistiki ve araştırma verilerini

toplamak ve analiz etmekle yükümlüdür. Risk durumları bağlamında veri toplama engelleri ve eşitsizlikleri, ayrımcı uygulamaları ve dezavantaj örüntülerini tespit edebilir ve engelli kişileri korumaya yönelik tedbirlerin etkinliğini analiz edebilir. Komite, pek çok Taraf Devletle engelli kişilerin durumunu analiz etmek için yeterli veri ve engelli kişilerin haklarını kullanırken karşılaştıkları özgül engelleri tespit etmek ve gidermek için yeterli ayrıştırılmış veri bulunmadığını gözlemlemiştir. Taraf Devletler, engelli kişilerle temsilci örgütleri aracılığıyla yakın işişare içinde ve onların aktif katılımıyla:

- (a) Engelli kişilerin hak temelli korunmasının, risk durumlarında engelli kişilerin özgül gereksinimlerine ve önceliklerine dayanmasını, şu yollarla da olmak üzere, sağlamalı:
 - (i) yerel ve ulusal düzeylerde engelli nüfusu tespit etmek;
 - (ii) farklı engel türlerine ve kesişimsel statülere sahip engelli kişilerin karşılaştığı riskleri ve bu risklere katkıda bulunan etkenleri analiz etmek;
 - (iii) risk durumlarında engelli kişilerin korumaya ve yardıma erişimini engelleyen engelleri tespit etmek ve
 - (iv) acil durumların önlenmesi, etki azaltma, hazırlık, müdahale, iyileşme, yeniden yapılanma ve telafide engelli kişilerin rollerini ve kapasitelerini anlamak;
- (b) Ulusal nüfus sayımı için Washington Grubu Kısa Soru Seti dâhil tek tip yöntem ve yorum kullanarak yerel ve ulusal düzeylerde engelli kişilere ilişkin ayrıştırılmış verileri kapsamlı biçimde toplamak üzere veri toplama sistemlerini güçlendirmeli;
- (c) Engelli kişilere ilişkin veri toplamayı yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve yerli statüsü gibi ayrıştırılmış alanları içerecek şekilde genişletmeli;
- (d) Engelli kişilerin durumuna ilişkin nicel ve nitel araştırmaları kolaylaştıracak kapsamlı bir araştırma programı geliştirmeli ve engelli kapsayıcı araştırma yöntemlerinin kullanımını teşvik etmeli;
- (e) Veri toplama sistemlerine mahremiyet korumalarının, gizlilik ve veri koruma standartlarının uygulanmasını sağlamalı;
- (f) İnsani yardım ve çocuk koruma aktörleri dâhil tüm paydaşların, silahlı çatışmadan etkilenen çocuklara ilişkin tüm izleme, önleme, raporlama, koruma ve müdahale faaliyetlerine engellilik göstergelerini ve engelliliğe göre ayrıştırılmış veri toplamayı sistematik olarak dâhil etmesini sağlamalı;
- (g) Risk durumlarında ayrıştırılmış verilerin kullanılmasının ve toplanmasının çoklu tehlike yaklaşımına dayanmasını ve kapsayıcı, risk bilgisine dayalı karar almanın, engelli kişilerin insani program döngüsü boyunca ihtiyaç duyduğu desteği sağlamak için ayrıştırılmış verilerin açık paylaşımına ve yayılmasına dayanmasını sağlamalı;³⁵
- (h) Ayrıştırılmış veri toplama sistemlerinin kurumlarda yaşayan ve/veya kurumsuzlaştırma süreçlerinden geçen engelli kişileri kapsamını sağlamalı;
- (i) Veri toplama ve analizine insan hakları temelli bir yaklaşım yoluyla da olmak üzere, risk durumları bağlamında engelli kişilerin haklarının uygulanmasını ölçmek için insan hakları göstergeleri geliştirmelidir.

(ix) Yaygınlaştırma

49. Komite, 9 ve 10 No.lu Genel Yorumların yaygınlaştırılmasının önemini vurgular. Taraf Devletler:

- (a) Hem 9 No.lu hem de 10 No.lu Genel Yorumu parlamentolar, hükümet makamları, ordular, hukuki ve idari organlar, engelli kişiler, ebeveynler ve bakım verenler, insani yardım kuruluşları, meslek kuruluşları, topluluklar, özel sektör ve engelli kişilerin örgütleri dâhil sivil toplum olmak üzere tüm paydaşlara geniş çapta yaymalı;

³⁵ CRPD/C/5.

(b) 9 ve 10 No.lu Genel Yorumları işaret dilleri, Braille ve Kolay Okunur dâhil erişilebilir formatlarda erişime açmalı ve ulusal, yerli ve diğer ilgili topluluk dillerine çevirmelidir.

(x) Uluslararası işbirliği

50. Komite, risk durumlarında engelli kişilerin korunması için uluslararası işbirliğinin önemini kabul eder. Taraf Devletler:

(a) Sözleşme'nin 35. maddesi uyarınca Komite'ye sunulan raporlara, 9 ve 10 No.lu Genel Yorumlar doğrultusunda alınan tedbirler ve bunların sonuçları dâhil olmak üzere engelli kişilere ve 11. madde kapsamındaki koruma tedbirlerine ilişkin ayrıntılı bilgi dâhil etmeli;

(b) Koruma görevlerinin etkili biçimde uygulanmasını ve engelli kapsayıcı olmasını sağlamak için uluslararası taahhüdü, işbirliğini ve karşılıklı yardımlaşmayı, şu yollarla da olmak üzere, güçlendirmelidir: (i) etkili, engelli kapsayıcı, hak temelli koruma uygulamalarını belirlemek ve paylaşmak; (ii) Devletler, BM organları ve ajansları, bölgesel kuruluşlar, sivil toplum, engelli kişilerin örgütleri, akademisyenler, insani yardım kuruluşları, özel sektör ve meslek grupları arasında işbirliğini geliştirmek ve (iii) uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde nitelikli, kanıta dayalı acil durum koruma müdahalelerine ilişkin sürekli, üst düzey politika diyalogunu ve araştırmaları teşvik etmek.
